



МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

УДК 94(477)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ



Лозовий Віталій Станіславович,
доктор історичних наук, професор

У статті з'ясовано ситуацію, яка склалася в українсько-польських відносинах навколо проблеми конфліктних інтерпретацій історії. Проаналізовано витоки та мету історичної політики Польщі. Наголошено на особливій ролі у сучасних українсько-польських відносинах комплексу історичних питань (проблема УПА та Волинської трагедії), які є надзвичайно чутливими для суспільства та правоконсервативної влади Польщі. Зазначено виклики національними інтересами України, пов'язані з реалізацією окремих аспектів польської історичної політики. На основі європейського досвіду пропонуються заходи щодо налагодження діалогу для примирення між народами та державами.

Ключові слова: Україна, Польща, історична політика, Креси, ідентичність, Волинська трагедія, геноцид, примирення.

Lozovyi Vitalii

BASIC TRENDS IN HISTORICAL POLITICS IN POLAND: CHALLENGES FOR UKRAINE

The article clarifies the situation prevailing in Ukrainian-Polish relations around the problem of conflict interpretations of history. The origins and purpose of the historical policy of Poland are analyzed. The role of the complex historical issues (UPA and Volyn tragedy) in the modern Ukrainian-Polish relations is emphasized, which are extremely sensitive to the society and the law-conservative power of Poland. Challenges to the national interests of Ukraine that are associated with the implementation of certain aspects of Polish historical politics are identified. Based on European experience, measures are being taken to establish a dialogue for reconciliation between peoples and nations.

Keywords: Ukraine, Poland, historical policy, Creasy, identity, Volyn tragedy, genocide, reconciliation.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси та геополітичні зміни останніх десятиліть призвели до неоднозначних та суперечливих суспільно-політичних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи. Як результат, це дало поштовх пошуку нових ідентичностей, перегляду поглядів на події минулого та створення нових інтерпретацій політичної історії, що відкриває широкі можливості її використання для

досягнення політичних цілей. Сучасна польська влада, акцентуючи увагу на трагічних сторінках спільної історії, проводить історичну політику, яка створює певні виклики національній безпеці України.

Аналіз наукових джерел. Питанням конфліктних інтерпретацій окремих аспектів українсько-польської історії, особливо періоду Другої світової

війни, присвячені дослідження вітчизняних істориків А. Портнова [1], Л. Зашкільняка [2], О. Лисенка [3], А. Заярнюка [4], польських учених Г. Мотики [5], Б. Бердиховської [6] та інших науковців. Проте подальшого всебічного дослідження потребує історична політика сучасної польської влади щодо України, а також вплив цієї політики на відносини двох держав.

Мета статті – проаналізувати витоки й цілі історичної політики Польщі щодо України. З'ясувати виклики національним інтересам України, які пов'язані з реалізацією окремих аспектів польської історичної політики. На основі європейського досвіду запропонувати заходи щодо налагодження діалогу для примирення між народами та державами.

Виклад основного матеріалу. Перемога на виборах консервативного табору в Польщі дала поштовх формуванню нової історичної політики, яка стала важливим елементом внутрішніх та міжнародних відносин. Це зумовлено кризою ідентичності, причини якої вбачаються у постсоціалістичних трансформаціях, вступі в ЄС та НАТО, значній міграції поляків у заможні країни ЄС (такі мігрантів – 5 % від чисельності населення), формуванні космополітичних настроїв та нівелюванні католицьких і національних цінностей, розмиванні польської традиційної ідентичності. Значна кількість українських заробітчан у Польщі (до 1,2 млн осіб) призвела до посилення антиукраїнських настроїв. За соціологічними опитуваннями, 35 % поляків вважають, що українці можуть становити загрозу для безпеки Польщі [7].

Польські праві політики стверджують, що країна постала перед необхідністю відродження національної ідентичності, яка базується на польських традиційних цінностях. Президент Польщі Анджей Дуда визначив історичну політику як один із ключових аспектів внутрішньої та зовнішньої політики, необхідну умову для зміцнення держави, а саме: 1) захисту «доброго імені» Польщі у світі та посилення її позицій на міжнародній арені; 2) виховання патріотизму наступних поколінь поляків. Він констатував, що поляки є нацією, для якої історичний вимір дуже важливий також і в оцінці сучасної політики. Тому з листопада 2015 р. під орудою президента А. Дуди розробляється Стратегія історичної політики Польщі [8].

Польські праві проголосили, що основою реформатування національної ідентичності має стати консервативна революція, частиною якої є

наступальна історична політика. Її сутність зводиться до повернення неоконсерватизму та етнічного патріотизму XIX ст. Метою історичної політики проголошують повернення полякам гордості за батьківщину, зміцнення солідарності суспільства та його ідентифікацію з державою. Консерватори закликали до поширення «позитивного патріотизму» подолання деструктивної для польської свідомості «педагогіки сорому» всередині країни і відновлення позитивного образу Польщі за кордоном. Тому, на їх погляд, при висвітленні історії польського народу не слід акцентувати увагу на «критичній» історії (наприклад, убивстві поляками євреїв або військовому колабораціонізмі), а, навпаки, показувати героїчне минуле. Актуалізуючи історію в політичних відносинах, польські праві стверджують, що нова історична політика повинна ґрунтуватися на польській інтерпретації історії, бути наступальною і змусити світ поважати поляків.

Щоб адекватно зрозуміти історичну політику Польщі стосовно України, треба враховувати певні політико-інформаційні та ментальні контексти. Поляки дуже чутливі до минулого і тієї ролі, яку їм відводять у ньому інші народи. Польська традиційна ідентичність побудована на міфологізованій пам'яті страждань і жертв.

На міжнародній арені історична політика має за мету протистояти поширенню інформації та заяв, які завдають шкоди репутації Польщі. Особливо негативні емоції викликало використання терміна «польські концтабори», а також поширення інформації щодо польської участі в Голокості та дискусія з цього питання. Оскільки мотив мучеництва є важливою складовою національної самооцінки, це сприймається як антипольська пропаганда та небезпечна «брехня», тому що ставить під сумнів унікальний статус жертви Польщі під час Другої світової війни. У національній ментальності існує переконання, що страждання Польщі пов'язані з особливим історичним покликанням народу-мученика – «Христа народів». Поляки вважають, що історичні страждання дають їм відчуття моральної переваги, благородства. За такої свідомості дуже важко сприйняти, що поляки могли бути винні у стражданнях інших народів. Відтак це спричиняє хворобливу реакцію на звинувачення у вбивстві євреїв містечка Єдвабного, а також в інших злочинних діях під час Другої світової війни [9]. Тема Єдвабного й справді становила виклик самооцінці і стала шоком для польського суспільства.

Консервативні політики стверджують, що боротьба за позитивний імідж Польщі впливає на зовнішню безпеку. Якщо поляки будуть представлені суспільствам інших країн НАТО як спадкоємці вбивць із Освенцима, якщо на них падає ганьба Голокосту, то жоден відповідальний політик провідних держав блоку не виступить на захист поляків [10].

У зовнішній політиці Польща надає велике значення вирішенню історичних питань. При Міністерстві закордонних справ створено Раду історичної дипломатії, до компетенції якої входить вироблення рекомендацій та пропозицій для польських дипломатичних місій, а також поширення знань про польську історію за кордоном. Під час обговорення проблем польсько-українських відносин члени Ради підкреслили, що для Польщі конструктивні двосторонні відносини з Україною повинні ґрунтуватися на міцному фундаменті, який включає в себе історичну правду, пам'ять про жертви, прощення і примирення [11].

Польська зовнішня політика, зокрема й історична, завжди розглядається через призму «регіонального контексту», оскільки важливим пунктом для консервативної моделі історичної політики є переконання, що Польща завжди була прикордонням, оплотом Європи. Тобто Польща позиціонує себе як лідер групи держав, яких із нею об'єднує спільний геополітичний простір, і повертається до втілення ідеї «Міжмор'я». І Україна – невід'ємна частина «Східних кресів», особливого регіону, поняття про який існує в польській свідомості. Це поняття слід сприймати не лише як означення територіальних просторів, а передусім як простори, де домінували польські культурні та політичні впливи, а також як особливу зону національних інтересів.

У польській свідомості вкорінилася думка про «цивілізаторську» місію поляків щодо українців як населення кресів, а західноукраїнські землі взагалі розглядаються як «східні провінції Польщі». Причому факти жорстокого ставлення поляків до українців, які викликали значну міжнаціональну напругу, майже не згадуються. У такому контексті Україна є об'єктом польської історичної політики. Підстави активізації цієї політики ґрунтуються на таких підходах: роль кресів у польській ідентичності, кресовяки та їхні нащадки як електорат, спільна історія, культурне домінування, колишня державницька велич.

Досить конфліктні «проблеми з історією» Польща має також із іншими сусідніми країнами, але саме Україна обрана основним об'єктом наступальної історичної політики. Оскільки Україна опинилася у складній геополітичній ситуації (перебуває у стані гібридної війни з Росією, відчувається нерозуміння українських проблем окремими впливовими політиками Заходу та їхня проросійська риторика), вона найбільш слабка серед сусідів Польщі, її становище найбільш вразливе.

Сучасній польській владі потрібні перемоги на зовнішньополітичному історичному фронті, щоб поширити вплив на патріотично налаштований електорат, здобути підтримку націоналістичних організацій, піднести консервативно-націоналістичні та католицько-традиціоналістські настрої. Для таких цілей вирішено використати Волинську трагедію часів Другої світової війни. У липні 2016 р. Польський Сейм визнав Волинські події геноцидом, проголосувавши за резолюцію «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». І хоч польська влада стверджує, що згадані події надзвичайно хвилювали суспільство, та трактує пам'ять про Волинську трагедію як постійний чинник «польської історичної свідомості», у 2013 р. соціологічними дослідженнями Центру вивчення громадської думки «Важка пам'ять. Волинь» було визначено, що 47 % поляків не знали, хто винен у Волинській трагедії і хто був її жертвами [12]. Але надалі стараннями політиків та ЗМІ в очах виборців проблема була роздута до такої міри, що здавалося, «це був якийсь польський Голокост» [13].

Примітним є той факт, що на початку 2000-х років конфлікт навколо Волинської трагедії був практично вирішений. Президенти двох країн вшанували пам'ять жертв трагічних подій минулого в ході спільно організованих церемоній і закликали народи «пробачити і вибачитися». Однак польській стороні здається, що українці мало покаялися. Консервативна влада Польщі хоче порушити конструкцію європейської історичної пам'яті, яка була побудована на зазначеній формулі порозуміння. Хоча саме Польща була активним будівничим цієї конструкції (згадаємо лист польських єпископів німецьким єпископам, у якому йшлося про необхідність примирення).

Несприятливу для України зміну військово-політичної ситуації польське керівництво вирішило використовувати з максимальною користю для себе. Умовою підтримання дружніх відносин з Україною є визнання нею геноциду поляків

українцями на Волині в роки Другої світової війни та припинення глорифікації ОУН-УПА.

Польща докладає зусилля, щоб домогтися міжнародного визнання цієї трагедії, щоб геноцид був формально підтверджений Україною та іншими іноземними державами. Резолюцією Сейму «геноцид» був остаточно затверджений як важлива складова державної історичної політики та консервативної ідеології. Термін «геноцид» вжито для надання значущості цій трагедії. Глава польського МЗС підкреслив, що Польща повинна взяти в якості зразка успішної дипломатії та історичної політики модель Ізраїлю, якому вдалося задокументувати і ввести у світовий політичний контекст поняття Голокосту євреїв. «У нас немає таких успіхів», — зазначив міністр [14].

З огляду на те, що геноцид євреїв визнано найбільшим злочином в історії людства, то поляки, на думку польської влади, повинні мати свій «геноцид», і Волинські трагічні події для цього якнайкраще можуть підійти. Оскільки польські праві стверджують, що поразки необхідно представляти як перемоги, якщо не в батальному, то в моральному сенсі, то згадана резолюція Сейму про Волинь має символізувати, що поляки не злочинці, а жертви етнічного насильства, кваліфікованого як геноцид. У певному сенсі, поширення теми Волинської трагедії має діяти як своєрідний психологічний антидот до болючої пам'яті щодо вбивства поляками євреїв та інших злочинних дій у період Другої світової війни. Це дає підстави стверджувати, що поляки, як і євреї, зазнали значних жертв, і релятивізувати відповідальність за участь у антиєврейських акціях.

«Волинська» резолюція Сейму стала результатом довготривалої антиукраїнської кампанії в Польщі, в якій використовувалася тема т. зв. «волинської різанини». У цій кампанії взяли активну участь і використали її в своїх інтересах Росія та російські сили в Україні. Зараз, коли таке рішення ухвалене Сеймом, воно дає підстави Росії та антиукраїнським силам, посиляючись на авторитет польського парламенту, дискредитувати боротьбу українців за незалежність і надалі поширювати радянське (зараз російське) трактування історії.

Таким чином, основним об'єктом своєї наступальної історичної політики польська влада обрала Україну, з огляду на її важке становище. Подальші відносини з Україною польська сторона ставить у залежність від своєї історичної політики, вимагаючи від України скоригувати

історичний наратив відповідно до польського бачення конфліктних історичних проблем. Для польських консерваторів історична політика має велике значення як знаряддя консолідації національної спільноти, ефективний засіб мобілізації електорату, істотний елемент закордонної політики.

Боротьба за історію є частиною боротьби за т. зв. консервативну революцію правих сил у Польщі та на міжнародній арені. Історична політика Польщі перебуває в пошуку таких форм, які дозволили б органічно поєднати посилення патріотичного дискурсу всередині країни з поліпшенням її іміджу на міжнародній арені.

У проблемі актуалізації Волинської трагедії 1943 р. віддзеркалюються всі найбільш складні моменти «східної політики» Польщі. До них належать історико-культурні та суспільно-психологічні аспекти цієї проблеми: необхідність подолання національної травми від втрати Волині та інших кресів після Другої світової війни; пошуку прихильності кресовяків та патріотично налаштованого електорату; догляду за польськими похованнями; збереження польської історико-культурної спадщини на кресах; використання для політичного шантажу України вимог польських радикалів щодо компенсації за матеріальні втрати на кресах або навіть вимоги повернення кресових територій.

Визнання волинської трагедії геноцидом має на меті оновити та культивувати історико-мартирологічну візію польського минулого, яка формувала національну ідентичність: «поляки — це народ-жертва», та отримати «моральний капітал» у внутрішній і зовнішній політиці.

Україні при втіленні політики українсько-польського порозуміння та примирення треба враховувати надзвичайно серйозне ставлення польського суспільства й влади до минулого. У сучасній Польщі історія є важливим джерелом легітимності для держави і формує ідентичність суспільства. В умовах «європеїзації, космополітизації, моральної та етичної ерозії», історія стає важливим інструментом конструювання уявлень про єдність нації. Консервативна політична еліта розглядає минуле як стратегічний ресурс, що дозволяє їй забезпечити підтримку електорату, утримувати домінуючі позиції. Символічна «ціна» минулого вкрай висока, що зумовлює загострення історичних дискусій, зокрема й з Україною. Відбувається сек'юритизація минулого.

Для польської сторони особливе значення мають символічні жести, демонстративні акції та деталі історичного дискурсу. Українським владним структурам та суспільству потрібно широко використовувати комеморативні практики як символічні акції втілення політики примирення народів, у контексті зазначеного формувати й упорядковувати нові «місця пам'яті», пов'язані з іменами та подіями Волинської трагедії, сприяти польській стороні у вшануванні жертв конфлікту на території України, водночас ставити питання про вшанування українських жертв на території Польщі.

Президент Польщі А. Дуда висунув пропозиції «створити процес примирення на прикладі хоча б процесу Яд ва-Шем, що був реалізований в Ізраїлі» [15]. Це фактично пропозиція, щоб Україна визнала Волинську трагедію геноцидом поляків. Але, на відміну від геноциду євреїв, у подіях на Волині більшість українських істориків бачить обопільні етнічні чистки, а не винищення одного народу. Але досвід Яд ва-Шем можна використати, оскільки цілями його діяльності є освіта, вивчення, документування та увічнення. Яд ва-Шем включає в себе Музей історії Голокосту, Міжнародний інститут досліджень Голокосту та інші меморіальні об'єкти. Відтак Україна може запропонувати польській стороні будівництво спільного музею українсько-польської історії (при музеї має діяти Центр дослідження українсько-польської історії), а також створення тематичного музею, присвяченого Волинській трагедії. З метою підвищення рівня інформованості про складність історії музей має представити різні точки зору та інтерпретації подій, згідно із засадами історичності, об'єктивності й толерантності, стати форумом для дискусій, роздумів, навчання та виховання.

Декларуючи зацікавленість у нормалізації українсько-польських зв'язків, прагнення відкритого діалогу, який вимагає знань і готовності зрозуміти іншого, з метою вирішення конфліктів історичної пам'яті українська влада та громадянське суспільство мають закликати польську сторону взяти до уваги такі особливості:

- важливим чинником вкорінення антиукраїнських настроїв є польський медіадискурс, який досить часто тиражує уявлення, що базуються на викривленій історичній пам'яті, та поглиблює негативний стереотип України й українців у польській громадській думці (соціологічні опитування засвідчили, що найбільшими ворогами під час Другої світової війни поляки вважають українців і лише далі йдуть німці та росіяни);

- запит частини польського суспільства на прояснення певних історичних сюжетів (проблеми Волинської трагедії 1943 р. та ін.) у ході діяльності державних інститутів, громадських організацій, ЗМІ та мистецьких акцій повинен реалізуватися в такій формі, яка не створює образ ворога, а сприяє примиренню між народами;

- значні труднощі у формуванні, координації й корелюванні історичних політик та проведення спільних комеморативних практик створюють відмінності в нормах політкоректності, що практикуються в обох країнах (так, якщо в Україні антиполонізм не набув значного поширення, то в Польщі антиукраїнські настрої досить розповсюджені);

- польська сторона має сприймати польсько-українські взаємини у більш широкому контексті, не лише в контексті подій 1943–1945 рр. або дій ОУН-УПА, а передусім враховувати жорстоке ставлення поляків до українців у XIX ст. та послідовно антиукраїнську політику II Речі Посполитої, що провокувало українсько-польське протистояння. Відомий французький історик Даніель Бовуа, досліджуючи польсько-українські відносини XIX – початку XX ст., стверджує, що відносини між поляками та українцями «найчастіше нагадували відносини між паном та рабом» [16]. І відповіддю на це була жорстка реакція українців;

- необхідність урахування сучасного політичного та соціокультурного контексту, в якому розгортається боротьба за тлумачення історії для формування взаємно прийняттого ставлення до спільного минулого. Мається на увазі гібридна війна Росії проти України. У цій ситуації збройна боротьба УПА проти Радянської армії використовується як символ боротьби за незалежність України;

- важливим є розуміння польською стороною, що створення збалансованого, неконфліктного наративу бачилося як компроміс в ім'я українсько-польського примирення, а не поступку однієї країни тисковій іншій, що спонукало би її до посилення своїх вимог та продовження протистоянь.

Зразком ефективної моделі для побудови українсько-польського діалогу щодо важких питань історії багато в чому могли би стати хід і результати польсько-німецького примирення. Співпраця в галузі наукових історичних українсько-польських досліджень може спиратися на досвід обговорень між німецькими та польськими істориками мистецтва, історичні інтерпретації яких базувалися на концепції «спільної культурної спадщини», тобто на об'єднуючих аспектах історії.

Польська сторона стверджує, що певний досвід та інструменти для ведення діалогу в неї є, маючи на увазі процес польсько-німецького порозуміння. На думку українських політиків та політологів, саме цей досвід, що ґрунтується на християнському принципі «Прощаємо і просимо прощення», має стати ефективною моделлю для побудови українсько-польського діалогу щодо важких питань історії. Водночас міністр закордонних справ Польщі В. Вашиковський, висловлюючись про наведене Києвом правило «Прощаємо і просимо прощення», заявив, що українське МЗС «досить безтурботно копіює певний шлях, який колись польські єпископи запропонували німецькій стороні», проте, за його словами, «це неправильна інтерпретація...» [17].

Натомість українська влада послідовно демонструє прагнення до порозуміння та примирення. Президент України П. Порошенко 8 липня 2016 р. опустився на коліна перед пам'ятником жертвам Волинської трагедії у Варшаві. Це символ розкаяння, знак доброї волі, вшанування пам'яті жертв, крок до примирення (як і відомий жест німецького канцлера Віллі Брандта перед пам'ятником героям та жертвам повстання у Варшавському єврейському гетто).

Не зрозуміло, чому в українсько-польському варіанті не можна використати досвід загалом вдалого польсько-німецького порозуміння. Тому дуже важливо будувати стосунки з партнерами, враховуючи і дух, і букву спільних європейських цінностей. Не може Польща як європейська демократична держава будувати політику примирення з Україною та Німеччиною на різних принципах і підходах.

Усвідомлюючи певну проблемність одностороннього трансферу моделей трактування історичних подій з одного соціокультурного контексту в інший, є сенс взяти з німецького досвіду примирення з іншими народами розуміння того, що розбіжності та дискусії є природною частиною відносин примирення.

У Європі сучасні гуманітарні науки мають у своєму розпорядженні ефективний інструментарій, що дозволяє обговорювати складні історичні питання конструктивно, зокрема, теорію комунікативної дії Ю. Хабермаса, яка ґрунтує можливість раціонально мотивованого консенсусу і спрямована на досягнення спільного розуміння будь-якого питання. Це не означає відмови від власної точки зору, але зобов'язує

враховувати інші думки, шукати способи конструктивної взаємодії різних позицій.

Досить вагомими для подальшого порозуміння мають стати домовленості МЗС України та Польщі щодо інтенсифікації діяльності істориків, правників, демографів, які вивчатимуть архівні матеріали щодо Волинської трагедії, робота спільної історичної комісії, створеної Інститутами національної пам'яті України та Польщі, а також Польсько-українського форуму істориків. Надзвичайно важливою проблемою є скрупульозне визначення справжньої кількості жертв з боку обох країн та проведення роботи зі складання якнайдетальнішого поіменного списку загиблих та постраждалих у конфлікті. Науковці мають запропонувати прийнятну сучасну модель спільного погляду на історію для українців і поляків, інкорпорацію в історію України нарративу про Волинську трагедію. Їхні напрацювання та висновки мають стати основою подальшого порозуміння та примирення.

Висновки. З огляду на викладене зазначимо, що українсько-польське примирення має базуватися на європейському принципі поглиблення діалогу між громадянами країн з різною історичною пам'яттю з метою дійти спільних поглядів на минуле, сьогодення і майбутнє. Втілення концепції «діалогічної пам'яті», яка має на увазі взаємне визнання почергових ролей злочинця і жертви в спільній історії скоєних і пережитих злочинів, включення травматичної пам'яті іншої країни у власну національну пам'ять, зламає монолітну конструкцію пам'яті, окреслену національними межами. Адже політика покаяння широко утвердилась як культурна парадигма не лише в Європі, з її допомогою вирішуються проблеми конфліктів, успадкованих від часів колоніалізму. «Європейці ще не виробили спільний нарратив своєї історії, проте їх уже об'єднує спільна меморіальна культура» [18]. Таким чином, діалог пам'яті має зняти конфлікт пам'яті.

Конструктивне розв'язання проблем суперечливого спільного минулого, нівелювання історичних травм, втілення політики примирення народів дуже важливі для розвитку українсько-польського стратегічного партнерства. Тому напрацювання конкретних заходів, спрямованих на вироблення політичних і соціокультурних механізмів вирішення пекучих суперечностей, сприятиме взаємопорозумінню суспільств, створенню міцного фундаменту відносин між Українською та Польською державами.

Список використаних джерел

1. Портнов А. Українські інтерпретації Волинської різанини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n74texts/Portnov_Ukrainski_interpretacii.htm
2. Зашкільняк Л. Волинь, Галичина: суперечки довкола українсько-польських стосунків у роки II світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n74texts/Zashkilnyak_Volyn_Halychyna.htm
3. Лисенко О. Українсько-польський конфлікт // Проблеми історії України, факти, судження, пошуки. – 2007. – Вип. 16. – С. 384–394.
4. Заярнюк А. Виконавці етнічної чистки поляків на Волині як інтелектуальна проблема, Волинь і Холмщина 1938–1947: Польсько-українське протистояння та його відлуння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2003. – Т. 10. – С. 261–286.
5. Гжегож Мотика. Друга світова війна в польсько-українських історичних дискусіях // Україна Модерна. – 2009. – Т. 4 (15). – С. 127–136.
6. Vogumiła Berdychowska. Ukraińcy wobec Wołynia. – *Zeszyty Historyczne*. – 2003. – Т. 146. – S. 69.
7. Поляки вважають мігрантів з України загрозою для своєї країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukr.media/world/240601/>
8. Zapis spotkania do Strategii Polskiej Polityki Historycznej [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prezydent.pl/kancelaria/dzialalnosc-kancelarii/art,18,zapis-spotkania-dot-strategii-polskiej-polityki-historycznej.html>
9. Погром у Єдвабне [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%84%D0%B4%D0%B2%D0%B0%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83>
10. Polityka historyczna na nowych torach. Rząd chce walczyć z «wadliwymi kodami pamięci» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1017099,title,Polityka-historyczna-na-nowych-torach-Rzad-chce-walczyz-z-wadliwymi-kodami-pamieci,wid,18419220,wiadomosc.html?ticaid=118a5f>
11. При МЗС створено Раду історичної дипломатії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polsradio.pl/5/38/Artykul/272684>
12. Polacy i Ukraińcy. Historia, która łączy i dzieli / red. Joanna Karbarz-Wilińska, Magdalena Nowak, Tadeusz Sucharsk. – Słupsk–Gdańsk, 2015. – 391 s.
13. Антін Борковський. Чому псується відносини між Україною та Польщею. Пояснює польський політолог [Електронний ресурс] / Еспресо.TV. – Режим доступу : http://espresso.tv/article/2016/12/15/chomu_psuysya_vidnosyny_mizh_ukrayinoyu_ta_polscheyu_poyasnyuye_polskyu_poliolog
14. Minister Witold Waszczykowski talks about success of Polish diplomacy and historical policy in Telewizja Republika [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.msz.gov.pl/en/news/they_wrote_about_us/minister_witold_waszczykowski_talks_about_success_of_polish_diplomacy_and_historical_policy;jsessionid=10793EFD7E53A70CC0C8D6981D2739A4.cmsap2p
15. В исторических вопросах Польша ждет шагов со стороны Украины – Вашиковский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2017/11/5/7073198/view_print/
16. Gdy Ukraina była polską kolonią... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsweek.pl/wiedza/historia/ukraina-historia-polskiej-kolonizacji-newsweek-pl,artykuly,286899,1.html>
17. Польша: В історичних питаннях чекаємо кроків з боку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/5/7160741/>
18. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика ; пер. с нем. Б. Хлебникова. – М. : Новое лит. обозрение, 2014. – С. 183.

References

1. Portnov, A. Ukrainski interpretatsii Volynskoi rozpravy [Ukrainian interpretations of the Volyn massacre]. (n. d.). *ji.lviv.ua*. Retrieved from http://www.ji.lviv.ua/n74texts/Portnov_Ukrainski_interpretacii.htm [in Ukrainian].
2. Zashkilnyak, L. Volyn, Halychyna: superechky dovkola ukrainsko-polskykh vidnosyn u roky II svitovoi viiny [Volyn, Galicia: disputes around Ukrainian-Polish relations during the Second World War]. (n. d.). *ji.lviv.ua*. Retrieved from http://www.ji.lviv.ua/n74texts/Zashkilnyak_Volyn_Halychyna.htm [in Ukrainian].
3. Lysenko, O. (2007). Ukrayinsko-polskyu konflikt [Ukrainian-Polish conflict]. *Problemy istoriyi Ukrayiny, fakty, sudzhennya, poshuky – Problems of Ukrainian history, facts, judgments, searches*, 16, 384–394 [in Ukrainian].
4. Zayarnyuk, A. (2003). Vykonavtsi etnichnoi chystky poliakiv u Volyni yak intelektualna problema, Volyn i Kholmshchyna 1938–1947: Polsko-ukrainske protystoiannia ta yoho vidlunnia [Performers of ethnic cleansing of Poles in Volhynia as an intellectual problem, Volyn and Kholmshchyna 1938–1947: Polish-Ukrainian confrontation and its echo]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood, vol. 10*, 261–286 [in Ukrainian].

5. Motyka, Hżehozh. (2009). Druha svitova viina v polsko-ukraiinskykh istorychnykh diskusiiakh [The Second World War in the Polish-Ukrainian Historical Discussions]. *Ukraina Moderna – Ukraine Modern*, vol. 4 (15), 127–136 [in Ukrainian].
6. Berdykhovska, Bohumila. (2003). Ukraińcy wobec Wołynia. *Zeszyty Historyczne*, 146, s. 69 [in Polish].
7. Poliaky vvažaiut mihrantiv z Ukrainy nebezpekoiu dlia svoiei krainy [Poles regard migrants from Ukraine as a threat to their country]. (n. d.). *ukr.media*. Retrieved from <https://ukr.media/world/240601/> [in Ukrainian].
8. Zapis spotkania do Strategii Polskiej Polityki Historycznej. (n. d.). *prezydent.pl*. Retrieved from <http://www.prezydent.pl/kancelaria/dzialalnosc-kancelarii/art,18,zapis-spotkania-dot-strategii-polskiej-polityki-historycznej.html> [in Polish].
9. Pohrom u Yedvabne [A gun in Jedwabne]. (n. d.). *wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC_%D1%83_%D0%84%D0%B4%D0%B2%D0%B0%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83 [in Ukrainian].
10. Polityka historyczna na nowych torach. Rząd chce walczyć z «wadliwymi kodami pamięci». (n. d.). *wiadomosci.wp.pl*. Retrieved from <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1017099,title,Polityka-historyczna-na-nowych-torach-Rzad-chce-walczy-z-wadliwi-mi-kodami-pamieci,wid,18419220,wiadomosc.html?ticaid=118a5f> [in Polish].
11. Pry MZS stvoreno Radu istorychnoi dyplomatii [At the Ministry of Foreign Affairs the Council of Historical Diplomacy was created]. (n. d.). *polradio.pl*. Retrieved from <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/272684> [in Ukrainian].
12. Karbarz-Wilińska, Joanna, Novak, Mahdalena, & Suvarski, Tadeush (Eds.). (2015). *Politsiya ta ukrayintsi. Historia, która łączy i dzieli*. Słupsk–Gdańsk, 391 s. [in Polish].
13. Borkovskiy, Antin. Chomu psuiutsia vidnosyny mizh Ukrainoiu ta Polshcheiu. Poiasniuie polskiyi politoloh [Why the relations between Ukraine and Poland are spoiled. The Polish political scientist explains]. (n. d.). *espresso.tv*. Retrieved from http://espresso.tv/article/2016/12/15/chomu_psuyusya_vidnosyny_mizh_ukrayinoyu_ta_polchesyu_poyasnyuye_polskyy_poliolog [in Ukrainian].
14. Minister Witold Waszczykowski talks about success of Polish diplomacy and historical policy in Telewizja Republika. (n. d.). *msz.gov.pl*. Retrieved from http://www.msz.gov.pl/uk/news/they_wrote_about_us/minister_witold_waszczykowski_talks_about_success_of_polish_diplomacy_and_historical_policy;jsessionid=10793EFD7E53A70CC0C8D6981D2739A4.cmsap2p [in Polish].
15. V istoricheskikh voprosah Polsha zhdet shagov so storony Ukrainy – Vashchikovskii [In historical matters Poland is waiting for steps from Ukraine – Vaschikovsky]. (n. d.). *euointegration.com.ua*. Retrieved from https://www.euointegration.com.ua/ukr/news/2017/11/5/7073198/view_print/ [in Russian].
16. Gdy Ukraina by polsko kolonią... (n. d.). *newsweek.pl*. Retrieved from <http://www.newsweek.pl/wiedza/historia/ukraina-historia-polskiej-kolonizacji-newsweek-pl,artykuly,286899,1.html> [in Polish].
17. Polshcha: V istorychnykh pytanniakh chekaiemo kroky z boku Ukrainy [Poland: In historical issues, we are waiting for steps from Ukraine]. (2017, May 11). *pravda.com.ua*. Retrieved from <http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/5/7160741/> [in Ukrainian].
18. Assman, A. (2014). *Dlinnia ten proshlogo: Memorialnia kultura i istoricheskaia politika [Long shadow of the past: Memorial culture and historical politics]*. (B. Khlebnikov, Transl.). Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie, P. 183. [in Russian].